

THE PRESENCE OF CHRIST IN THE EUCHARIST IN THE CATHOLIC - LUTHERAN CONCEPT

Daniel Ioan MICLEA

PhD Candidate, Babeş-Bolyai University, Cluj - Napoca

Abstract: In approaching the work "The Presence of Christ in the Eucharist", I will begin by making a brief introduction, in which I will present the approach to the topic and explain what the word means, the Eucharist.

The first part will contain the conceptions of the two churches regarding the Holy Eucharist, addressing the sacramental theme of the Eucharist, the importance of the Eucharistic sacrament, the matter of the Eucharistic sacrament and the presence of Christ in the Catholic doctrine of transubstantiation and in the Lutheran doctrine of cons.

In the second part, I discuss the differences of approach from the perspective of Lutheran and Catholic churches.

The most important element that we will study is the celebration of the Eucharist and the presence of Christ in the Eucharist.

Etymologically, the word Eucharist comes from the Greek and means thanksgiving, because it describes the thanksgiving that is brought to God for the gift given to us, the Lord Jesus Christ, as a ransom sacrifice for sin.

Keyword: Eucharist, sacrament, transubstantial, consubstantial, Eucharistic matter

Introducere

În abordarea lucrării "Prezența lui Hristos în Euharistie, în concepția Catolică și Lutherana", voi începe prin a face o scurtă introducere, în care voi prezenta abordarea temei și voi explica, ce înseamnă cuvântul, euharistie.

Prima parte va avea ca și conținut concepțiile celor două biserici cu privire la Sfânta Euharistie, abordând tema sacramentală a Euharistiei, importanța sacramentului euharistic, materia sacramentului euharistic și prezența Domnului Hristos în doctrina catolică a transsubstanțierii și în doctrina lutherană a consubstanțierii.

În partea a doua, dezbate deosebirile de abordare din perspectiva bisericilor lutherane și catolice.

Elementul cel mai important, care îl vom studia este celebrarea Euharistiei și prezența Domnului Hristos în Euharistie.

Etimologic, cuvântul Euharistie, provine din limba greacă și înseamnă mulțumire, pentru că descrie mulțumirea care se aduce Lui Dumnezeu pentru darul dat nouă, pe Domnul Isus Hristos, ca jertfă răscumpărătoare pentru păcat.

1. CONCEPȚIA CU PRIVIRE LA SFÎNTA EUHARISTIE

1.1. EUHARISTIA CA ȘI SACRAMENT

Dacă vorbim de sacramentul Euharistiei, îl definim ca un semn vizibil pe care Domnul, L-a descoperit văzului nostru, acest semn, dezvoltă un har invizibil care este dat pentru mântuirea sufletelor noastre. Descoperim că este o Taină în care este cuprins un ansamblu întreg de elemente care se cer să dovedească măreția jertfei, prin care oamenii capătă iertarea păcatelor și mântuirea sufletului:

- Pâinea și vinul sunt elementele sacramentale care le vedem, dar în care sunt ascunse Trupul și Sângele Domnului Isus Hristos și le distingem după consacrare, nu ca un har ci ca o realitate, ca o șansă, care ne face părtași vieții divine.
- Domnul Isus Hristos este darul Lui Dumnezeu, care ne este făcut cunoscut nouă prin faptul că l-a dat ca jertfă pentru păcat. Divinitatea a instituit Euharistia prin Domnul Isus, care face ca semnele vizibile să fie fără substanță pentru ca El prin transsubstanțiere să transmită substanța, trupului și sângelui, pâinii și vinului.
- Euharistia este o Taină, datorită faptului că ea descrie modul cum au fost așezate lucrurile de Domnul Isus până la venirea Lui.

Sacramentul, Euharistiei se diferențiază de celelalte taine pentru că prin ea creștinul se unește cu Cel care dăruie toate binecuvântările, astfel fiind cea mai prețioasă taină, ea ne trimite la momentul în care a fost instituită, în Joia Mare și poartă numele de:

Cina cea de Taină, Cina Domnului, Sacrament, Frângerea Pâinii, Împărtășanie, Sfânta Taină, Cuminecare, etc.

Cina cea de Taină este numită Euharistie, datorită darului pe care Dumnezeu ni-l face în bunătatea Lui, iar noi îi aducem mulțumire pentru toate binecuvântările. Deasemenea, este modul în care Domnul Hristos, a mulțumit Tatălui din Ceruri prin jertfa euharistiei.

Este numită Euharistia și *Sacrament*, pentru că produce sfințire în noi prin elementele euharistice, pâinea și vinul, care dăruiesc viață spirituală sufletului.

Euharistia, este *Sfânta Taină*, datorită Domnului Hristos, care este nevăzut, ascuns în materia Sacramentului, care este pâinea și vinul.

Dacă vorbim de *Împărtășanie*, ca denumire a Sacramentului Euharistic, observăm că Trupul și Sângele ne fac părtași cerului și *Cinei cea de Taină*.

Cuminecarea, este denumirea care dezvoltă, unitatea cu Domnul Hristos prin Sacramentul Euharistic.

1.2. IMPORTANȚA SACRAMENTULUI EUHARISTIC

Ceea ce conferă importanță Euharistiei în primul rând, este faptul că, în centrul vieții bisericești, se află Domnul Hristos, prezent în mijlocul credincioșilor săi, în concepția catolică.

"1374. Modul prezenței lui Cristos sub speciile euharistice este unic. El așează Euharistia mai presus de toate sacramentele și face din ea "încununarea vieții spirituale și ținta spre care tind toate sacramentele¹⁸⁰. În Preasfântul Sacrament al Euharistiei sunt conținute cu adevărat, în mod real și substanțial Trupul și Sângele împreună cu sufletul și dumnezeirea Domnului nostrum Isus Cristos și deci Cristos întreg". "Această prezență o numim "reală", nu cu titlu exclusiv, ca și cum celelalte

prezențe nu ar fi "reale", ci prin excelență, pentru că este substanțială și pentru că prin ea Cristos, Dumnezeu și om, se face prezent în întregime¹⁸²".¹

"1375. Cristos devine prezent în acest sacrament prin preschimbarea pâinii și a vinului în Trupul și Sângele său. Părinții Bisericii au afirmat cu tărie credința Bisericii în eficacitatea Cuvântului lui Cristos și a acțiunii Duhului Sfânt pentru a săvârși această preschimbare."²

Deasemenea reiese importanța Sacramentului Euharistic, din prezența reală a Domnului Hristos în Euharistie, prin însuși faptul că a instituit această Taină, în care regăsim garanția iubirii, a prezenței continue, făcându-ne părtași, la aducerea aminte, a morții și învierii Sale, suferința, moartea și învierea sunt actuale în viețile noastre, de aici înțelegem realitatea morții noastre, față de păcat și nașterea la o viață nouă prin participarea la Taina morții și învierii Fiului Lui Dumnezeu.

Sacramentul Euharistic este important și datorită faptului că, Domnul Hristos a poruncit să celebrăm Euharistia până va veni El. Această nouă jertfă, de aducere aminte, a fost instituită în Cina cea de Taină. 1 Cor.11:24-25

1.3.MATERIA SACRAMENTULUI EUHARISTIC

Semnificația teologică a trupului și sângelui este descrisă în Cina cea de Taină, unde se exprimă realitatea care o conține pâinea și vinul.

Pâinea și vinul, suntem tentați să credem că sunt, elemente comune, dar ele au o încărcătură istorică, care nu poate fi scăpată din vedere încă din vremea lui Moise, când pâinea exprima jertfa recunoștinței omului față de binefacerea și bunătatea Lui Dumnezeu.

În cadrul bisericii romano-catolice se folosește la împărtășanie pâine nedospită, azimă (ostia) având ca exemplu Cina cea de Taină, unde Domnul Hristos sărbătorea paștele evreilor, iar ei foloseau azima, pâine nedospită, fără drojdie.

Tot așa este și în cazul vinului care este, expresia binecuvântării Lui Dumnezeu, avem tabloul în care boabele de strugure sunt zdrobite pentru a devenii vin, regăsind astfel cea mai frumoasă imaginea, a jerfei Domnului Hristos.

Referitor la vin ca materie euharistică, trebuie să fie doar din struguri și să aibă alcool, cel fără alcool este materie invalidă și în practica Euharistiei preotul toarnă câțiva stropi de apă în vin.

Astfel înțelegem că, Euharistia nu este pentru hrănirea trupului, bucățița de pâine consacrată, puțin înmuiată în vinul consacrat, nu sunt suficiente să stâmpere foamea fizică, ci este o hrană pentru sufletul nostru și totodată viața noastră spiritual.

Sfânta Euharistie are efecte deosebite asupra noastră, ea creează o relație specială pe verticală cu divinitatea, unindu-ne strâns cu Domnul Hristos, iar pe orizontală face o unitate sfântă între credincioși.

1.4. PREZENȚA REALĂ A DOMNULUI HRISTOS ÎN EUHARISTIE

1.4.1. TRANSSUBSTANȚIEREA este susținută de biserica catolică, este doctrina potrivit căreia, la consacrarea elementelor euharistice, de către preotul

¹ www.catehism.ro/cc_catehismul_bisericii_catolice.htm., art.1374

² Ibid.,art.1375

care oficiază Cina cea de Taină, are loc transformarea metafizică reală. Pâinea nu mai este pâine și se transformă în trupul Domnului Hristos, iar vinul se transformă în sângele Domnului. Această interpretare este susținută biblic, cu pasajul din Evanghelia lui Ioan 6:48-58, "Cine mănâncă Trupul Meu și bea sângele Meu are viață veșnică".

"1376. Conciliul Tridentin rezumă credința catolică declarând: "Deoarece Cristos, Răscumpărătorul nostru, a spus că ceea ce oferă sub chipul pâinii este cu adevărat Trupul Său, a existat în Biserică întotdeauna convingerea, pe care sfântul Conciliu o declară din nou, că prin consacrarea pâinii în substanța Trupului lui Cristos Domnul nostru și a întregii substanțe a vinului în substanța Sângelui lui; această preschimbare, Biserica catolică a numit-o în mod just și adecvat *transsubstanțiere*¹⁸⁵."³

Astfel concluzionăm că după consacrare nu mai este substanța pâinii și a vinului, ci substanța trupului și sângelui Domnului Hristos. Acest lucru se produce nu prin eliminarea substanței pâinii și a vinului, ci prin transformarea lor."substanța pâinii și a vinului *se preface* în substanța trupului și sângelui Domnului nostru Isus Cristos"⁴

Biserica Catolică numește această *prefacere* unică a unei substanțe, în altă substanță, ca fiind transsubstanțiere. Canonizarea termenului la Conciliul Tridentin divizează catolicii de protestanții, cu privire la Sacramentul Sfintei Euharisti.

Sfântul Toma de Aquino zice:" Însușirile sub forma pâinii și a vinului din Sf. Euharistie, primesc de la Dumnezeu, pe cale supranaturală puterea și proprietatea substanței pâinii și a vinului și astfel, ele pot hrăni și pot produce tot ce produce pâinea și vinul." Deci, deși substanța pâinii și a vinului nu mai există în Sf. Euharistie, totuși rămân neschimbate formele și însușirile pâinii și ale vinului.⁵

"Referitor la termenul *transsubstanțiere* folosit pentru a exprima realitatea prezenței lui Cristos în Sfânta Euharistie se declară de către oamenii bisericii ca fiind absolut corespunzător și care exprimă cu exactitate schimbarea produsă.,⁶

Prezența Domnului Hristos în Euharistie o găsim ca un întreg indivizibil. Momentul consacrării îi conferă unicitatea sacramentală atât pâinii cât și vinului, transformându-le în trupul și sângele Domnului Hristos, pe lângă acest lucru găsim întregul și în fiecare părticică a formelor și după împărțirea acestora. Înțelegem, astfel că în fiecare părticică chiar după împărțire este întreg Domnul Hristos datorită consacrării, nu divizării.

"1377. Prezența euharistică a lui Cristos începe în momentul consacrării și durează atât timp cât și subzistă speciile euharistice. Cristos este prezent în întregime în fiecare din specii și în întregime în fiecare din părțile lor, astfel încât frângerea pâinii nu-l divide pe Cristos¹⁸⁶."⁷

1.4.2.CONSSUBSTANȚIEREA este susținută de Biserica Luterană și este doctrina potrivit căreia pâinea și rodul viței fără o transformare metafizică rămân

³ www.catehism.ro/cc_catehismul_bisericii_catolice.htm, art.1376

⁴ Mircea MANU, *Dumnezeu sfințește prin sacrameinte, Discurs dogmatic, vol.I, aliniatul 5, pg.251.*

⁵ Mircea MANU, *op.cit.*, pg.252 aliniatul 4

⁶ Idem,pg.252-253 aliniatul 5

⁷ www.catehism.ro/cc_catehismul_bisericii_catolice.html., art.1377.

mai departe pâine și rod al viței, însă trupul și sângele Domnului Hristos sunt prezente ” în ,cu și sub ” pâine și rodul viței.

Prin consubstanțiere înțelegem conceptul de comuniune, între trupul și sângele Domnului Hristos, pâinea și vinul de la Cina Domnului, coexistă în unitate.

”Luther a ilustrat acestea prin analogia fierului pus în foc prin care atât focul cât și fierul sunt unite în fierul încins și totuși ambele continuă să fie neschimbate.”⁸

Este folosită această analogie, pe care Luther o împrumută de la Origen, care susține că înroșirea unei bare de metal în foc aceasta își păstrează substanța fierului cât și a focului.

În concepția lui Luther prezența Domnului Hristos atât în mod real cât și spiritual este continuă în viața credinciosului chiar și după înălțare, astfel Cina Domnului este o completare a întrupării, Euharistia fiind acel moment și loc în care Domnul Hristos este prezent datorită Cuvântului lui Dumnezeu.

Adevăratul trup și sânge al Domnului Hristos este prezent, în concepția lutherană, sub forma pâinii și a vinului în Sfânta Euharistie și cu aceste forme se capătă și se distribuie mai departe prezența lui Hristos credincioșilor.

2. DEOSEBIRI DE ABORDARE CU PRIVIRE LA PREZENȚA DOMNULUI HRISTOS ÎN EUHARISTIE

PREZENȚA FIZICĂ A DOMNULUI HRISTOS ÎN EUHARISTIE

2.1 Din perspectiva Lutherană

”Perspectiva lui Luther nu diferă mult de cea a Bisericii catolice, el a păstrat ideea potrivit căreia trupul și sângele lui Cristos sunt prezente în mod fizic în elemente, dar a negat *doctrina transsubstanțierii*. Moleculele nu sunt transformate în carne și sânge, ele rămânând pâine și vin, dar trupul și sângele lui Hristos sunt prezente ” în, cu și sub ” pâine și vin. Pentru Luther, punctul crucial al poziției lui era că Hristos este prezent în mod fizic la Euharistie, fără a da însă o explicație a acestei interpretări.”⁹

Este respinsă ideea conform căreia, Sfânta Cină unde Domnul Hristos este prezent, reprezintă doar un sacrificiu liturgic, nesângeros al Domnului oficiat de preot.

Tot așa este respinsă ideea că pâinea și vinul se transformă substanțial în trupul și sângele Domnului Hristos, iar prin faptul că elementele păstrează forma și gustul pâinii și a vinului este doar un accident. Resping de asemenea Bisericile Lutherane ideea că elementele materiale, pâinea și vinul, reprezintă numai simbolic trupul și sângele Domnului fără să fie o prezență reală ci doar o prezență spirituală.

Diferența de abordare lutherană, cu privire la prezența reală, în care există la consacrare o unitate sacramentală, elementele devenind, pâinea- trup și vinul- sânge, ar putea să coexiste cu transsubstanțierea dacă cele două biserici lutherană și catolică ar fi de acord cu importanța sacrificială a sacramentului binecuvântat.

Importanța Euharistică a comuniunii cu Domnul Hristos este minimalizată uneori atât în liturgie, cât și în practică și nu se dă importanța necesară instituirii Sfintei Euharistii, de către Domnul Hristos, în care ospățul sacrificial acordat nouă ne demonstrează, că jertfa a fost dată odată pentru totdeauna.

⁸ F.L.CROSS, The Oxford Dictionary of the Christian Church, Ed., London: Oxford, 1958, p.337.

⁹ <http://www.caleacrestina.ro/index.php/luterane/813-o-analiza-in-lumina-bibliei-a-credintei-lutherane..publicat> in 06.04.2015, art. 10, analiza in lumina adevarului a articolului 10, aliniatul, 2.

Împărtășirea cu trupul și sângele Domnului Hristos are beneficii din perspectiva lui Luther; primul ar fi garanția învierii, iertării și curățirii celui care se împărtășește cu credință și căință."Cu alte cuvinte, mergem la sacrament, pentru că acolo primim o comoară măreață, (trupul și sângele Domnului) prin care și în care obținem iertarea de păcate".¹⁰

"Darul sacramental este mana supranaturală care susține noul Israel în pelerinajul prin pustiul acestei vieți decăzute. Așadar, este numită în mod adecvat hrana sufletului din moment ce hrănește și susține noul om."¹¹

Un alt beneficiu al împărtășirii cu trupului și sângelui Domnului, este chezașia viitoareii gloriei trupești, datorită faptului că Dumnezeu este prin Domnul Hristos în aceste elemente și tuturor celor care le mănâncă, le este dăruită viață, atât trupește cât și sufletește. "Iată puterea secretă și beneficiul tainic care se revarsă din trupul lui Cristos la Cină în trupul nostru, pentru că trebuie să fie de folos și nu poate fi prezent în zadar. Așadar trebuie să ofere viață și mântuire trupurilor noastre așa cum este și natura lui."¹²

2.2.Din perspectiva catolică

Catolicii, susțin prezența reală al lui Cristos în biserică prin activitatea liturgică, în elementele euharistice cât și în persoana preotului.

"El este prezent în jertfa sfintei liturghii atât în persoana preotului, oferindu-se acum prin slujirea acestuia, el care s-a oferit odinioară pe Cruce, cât mai ales sub speciile euharistice. E prezent în Cuvântul Său, căci el este cel care vorbește în timp ce se citește în biserică Sfânta Scriptură"¹³

Prezența reală în elementele euharistice a Domnului Hristos este unică așezând astfel Euharistia în fruntea sacramentelor și spre care tind toate sacramentele.

"În Preasfântul sacrament al Euharistiei sunt conținute cu adevărat, în mod real și substanțial trupul și sângele împreună cu sufletul și dumnezeirea Domnului nostru Isus Hristos, și deci Cristos întreg."¹⁴

Când citim din Evanghelie Cuvântul lui Cristos realizăm că El însuși este cel ce vorbește, fiind prezent în cuvânt.

"Tertulian afirmă că Cuvântul vieții (adică al Scripturii), e ca și carnea Fiului lui Dumnezeu"¹⁵

Cristos este prezent în preot, ca actor principal, și în mod invizibil lucrează, El fiind ministrul principal al Euharistiei, iar preotul este unealta de care se folosește El, în mod secundar.

"El este prezent în jertfa Sfintei Liturghii în persoana preotului, El Care s-a oferit odinioară pe cruce, se oferă acum prin preotul care slujește sau mai exact, care celebrează"¹⁶

¹⁰ T.Smith GORDON, *5 Concepții despre Cina Domnului*, Ed. Casa Cartii, Oradea,2013, p.61;*Catehismul Mare*, art.5, pg.22; *Tappert*, p.449. Vezi Stephenson, *Lord,s Supper*,p.193-198

¹¹ I T.Smith GORDON, *5 Concepții despre Cina Domnului*, Ed. Casa Cartii, Oradea,2013, p.61;*Catehismul Mare*, art.5, pg.22; *Tappert*, p.449. Vezi Stephenson, *Lord,s Supper*,p.193-198.

¹² *Ibid*.p.62

¹³ Mircea MANU, *Dumnezeu sfințește prin sacramente, Discurs dogmatic*, Ed.Galaxia, Gutemberg, 2008, p.246

¹⁴ *Ibid.*, pg.247.

¹⁵ *Ibid.*, pg.248.

¹⁶ *Ibid.*, pg.248, paragraful, 2.

Transsubstanțierea este deosebirea centrală a prezenței Domnului Hristos, în Euharistie între catolici și lutherani.

”În sfânta Euharistie este de față, aieva în realitate și cu substanța Sa trupul și sângele Domnului Isus Cristos. Apare întrebarea dacă, pe lângă substanța trupului și a sângelui mai rămâne substanța pâinii și a vinului. Referitor la această întrebare luteranii susțin că mai rămâne și substanța pâinii și a vinului, de unde le vine numele: *Consubstanțiali*”¹⁷

”Creștinii catolici și luterani împreună mărturisesc prezența reală și adevărată a Domnului în Euharistie. Există, totuși, diferențe în declarațiile teologice privind modul și, prin urmare, durata prezenței reale.”¹⁸

”Luteranii și catolicii sunt de acord că în sacrament din Cina Domnului, Isus Hristos însuși este prezent: El este prezentă cu adevărat, în mod substanțial, ca persoană, și este prezent în întregime, ca Fiul lui Dumnezeu și ca ființă umană.

”În celebrarea euharistică anticipăm bucuriile veacului viitor. Prin acțiunea transformatoare a Duhului lui Dumnezeu, pâinea și vinul pământesc devin mana cerească și vinul nou, ospățul escatologic pentru omul nou: elementele primei creații devin promisiuni și primul rod, este însuși Domnul glorificat pe care comunitatea credincioșilor îl întâlnește în celebrarea euharistică prin predicarea cuvântului, în părtășia Cinei Domnului, în inima credinciosului și, într-un mod sacramental, prin darurile trupul și sângele său, deja date pe cruce pentru mântuirea lor.

Trupul și sângele Lui sunt date prin acțiunea Duhului Sfânt, însușindu-și pâinea și vinul pentru a deveni mâncarea noii creații deja inaugurată, prin venirea lui Hristos (cf. paragrafele 7, 10, 11).”¹⁹

BIBLIOGRAFIE:

- BAIAN Ronald, *Here I Stand, A Life of Martin Luther*, London, The New England Library Limited, 1950.
- BOICE, James Montgomery, *Fundamente ale credinței creștine, O prezentare accesibilă a teologiei protestante*, Traducere de Corneliu Simuț, Oradea, ed. Institutul Biblic „Emanuel”, 2000.
- BUGA Ioan, *Teologia Cinei de Taină*, București ed. Sfântul Gheorghe-Vechi, 1999.
- Cahiteismul Bisericii Catolice*, Concordant cu originalii, 2 februarie 1993, Ioan ROBU Arhiepiscop Mitropolit, București, ed. Arhiepiscopiei romano-catolice, 1993.
- CROSS F. L, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford Ed., London, 1958.
- CUNLIFFE H., *A History of the Cristian Doctrine*, Edinburg, T&T, 1978.
- DANĂ Wilhem (coordonator), *Euharistia în viața bisericii, Coloviul teologic dedicat Marelui Jubileu*, București, ed. Arhiepiscopiei romano-catolice, 2000.
- DUMEA Claudiu, *Semnele mântuirii. Liturgia creștină catolică*, București, ed. Arhiepiscopiei romano-catolice, 1996.
- ERWIN W. Lutzer, *Reforma și întoarcerea la Evanghelie, Un model pentru Biserica de azi*, Traducere de Laurențiu Pășcuți, Oradea, ed. Casa Cărții, 2017.
- FEURDEAN Cristian Octavian, *Reforma lui Luther și implicațiile acesteia în Europa sec. XVI*, Cluj-Napoca, ed. Casa Cărții de Știință, 2015.
- GORDON Smith T., *5 Concepții despre Cina Domnului*, Oradea, ed. Casa Cărții, 2013.

¹⁷Mircea MANU, *Dumnezeu sfințește prin sacramente, Discurs dogmatic*, Ed.Galaxia, Gutenberg, 2008,pg.249, paragraful, 2.

¹⁸www.prounione.urbe.it/dia-int/l-rc/doc/e_1_rc_eucharist.html., cap.II.

¹⁹www.prounione.urbe.it/dia-int/arcic/doc/e_arcic_eucharist.html., art.,11.

[Http://www.caleacrestina.ro/index.php/luterane/813-o-analiza-in-lumina-bibliei-a-credintei-lutherane.](http://www.caleacrestina.ro/index.php/luterane/813-o-analiza-in-lumina-bibliei-a-credintei-lutherane)

[Https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text](https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/i-unity-the-church-and-its-mission/baptism-eucharist-and-ministry-faith-and-order-paper-no-111-the-lima-text)

KLOTSCH E.H., *The History of Christian Doctrine*, Grand Rapids, MI, Baker Book House, 1979.

LUTHER Martin, *Catehismul mic*, Cluj- Napoca, ed. Logos, 1996.

MANU Mircea, *Dumnezeu sfințește prin sacrameinte, Discurs dogmatic*, Gutenberg, Ed.Galaxia, 2008.

MCGRATH Alister, E., *Christian Theology, An Introduction*, Oxford, Blackwell Publishers, 1997.

Moștenirea lui Luther, editată de R. C. Sproul și Stephen J. Nichols, Oradea, ed. Scriptum, 2017.

NEWMAN Albert Henry, *A Manual of Church History*, v.II, Philadelphia, The American Baptist Publication Society, 1953.

RANDELL Keith, *Luther și Reforma în Germania*, București, ed. All, 1994.

ROLAND H. Bainton, *Luther omul și reformatorul. O biografie*, Traducere de Dniel Tomuleț, Oradea, ed. Casa Cărții, 2017.

STOTT John, *The Contemporary Christian*, Leicester, Inter-Varsity Press, 1992.

TIBA Iosif, *Euharistia face biserică, studiu istoric și teologic*, Tâțgu-Lăpuș, ed. Galaxia Gutenberg, 2006.

TIMOTY George, *Teologia Reformatoților*, Ediție revizuită și adăugită, Traducere de Teofil Stanciu, Oradea, ed. Casa Cărții, 2017.

WILLEY Orton H., *Christian Theology*, v.3, Kansas City, Mo., Beacon Hill Press of Kansas City, 1943.

[Www.catehism.ro/cc catehismul bisericii catolice.html.](http://www.catehism.ro/cc_catehismul_bisericii_catolice.html)

[Www.prounione.urbe.it/dia-int/arcic/doc/e_arcic_eucharist.html.](http://www.prounione.urbe.it/dia-int/arcic/doc/e_arcic_eucharist.html)

[Www.prounione.urbe.it/dia-int/l-rc/doc/e_l_rc_eucharist.html.](http://www.prounione.urbe.it/dia-int/l-rc/doc/e_l_rc_eucharist.html)

[Www.usccb.org/beliefs-and-teachings/ecumenical-and-interreligious/ecumenical/lutheran/upload/declaration_on_the_way-for-website.pdf.](http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/ecumenical-and-interreligious/ecumenical/lutheran/upload/declaration_on_the_way-for-website.pdf)

ZDZISLAW Józef Kijas, *Ecumenism, Răspunsuri la 101 întrebări*, Prefață de Walter Cardinalul Kasper, Traducere din limba italiană de pr.dr. Damian Patrașcu, Iași, ed. Sapienia, 2014.